

Değerlendirmeler / Publication Reviews

Greko-Baktriya ve Eski Türk Hukuk Belgeleri Greco-Bactrian And Ancient Turkic Legal Documents

Eray KARAKETİR*

Tarihî ve kültürel açıdan Asya kıtasının öne çıkan coğrafyalarından birisi olan Baktriya bölgesi; bugünkü Kuzey Afganistan, Kuzeydoğu İran, Güney Özbekistan, Güneydoğu Türkmenistan ve Güneybatı Tacikistan arasında yer alan topraklardan meydana gelmektedir. Söz konusu bölgeye dair ilk tarihî bilgiler, Asurlular zamanına ait olmakla birlikte bölge, Pers (Ahemeniş) İmparatorluğu döneminden (MÖ 550-330) itibaren çeşitli tarihî kayıtlarda sıklıkla anılmaya başlanmıştır. Perslerin egemenliği altında Pers kültürünü benimseyen Baktriya, Makedonya kralı Büyük İskender'in egemenliğine girmesiyle birlikte Eski Yunan kültürüyle tanışmıştır. Böylelikle Doğu ve Batı kültürlerinin iç içe geçmesiyle bölge, Helenistik kültüre ev sahipliği yapmıştır. Helenizm, bölgeyi birçok yönden etkilemiş ve bu etki ileriki dönemlerde bölgede kullanılan dil ve yazıda kendisini hissettirmiştir. Nitekim Makedonya İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte bölgede kurulan Greko-Baktriya Krallığı döneminde (MÖ 250-130) bölgenin konuşma ve yazı dili Eski Yunanca (Grekçe) olmuş, Kuşan İmparatorluğu döneminde (MÖ 130-MS 230) ise Eski Yunancanın yerini Eski Yunan yazılı Baktriya dili, diğer isimlendirmeye Greko-Baktriyaca almıştır (s. 14). Değerlendirmesi yapılan eser, bu dilde yazılmış hukuk metinleri ile Eski Türkçe hukuk metinleri temelinde kaleme alınmıştır.

Greko-Baktriya ve Eski Türk Hukuk Belgeleri isimli eser, Dr. Kübra Malta'nın Türk Dil Kurumu ve Türkiye Bilimler Akademisi tarafından

Geliş Tarihi/Date Applied: 19.02.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 21.02.2024

Makalenin Künyesi: Karaketir, E. (2024). Greko-Baktriya ve eski Türk hukuk belgeleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 57, 183-188.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.237>

Dr., Eski Çağ Tarihçisi, karaketireray@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0452-7622>

desteklenen doktora tezinin yayımlanması düşüncesi neticesinde ortaya çıkmış olup tarihî dönem Türk-İran dil ve kültür ilişkilerini ele almaktadır. Eserin ilk baskısı, Nobel Akademik Yayıncılık tarafından Aralık 2022’de Ankara’da yayımlanmıştır. ISBN 978-625-433-949-3 ve E-ISBN 978-625-433-950-9 numaralarına sahip eser, 16,5x24 ebatlarında olup, xiii+220 sayfalarından meydana gelmektedir.

Eserde Greko-Baktriya hukuk metinleri, Türkiye’de ilk kez günümüz Türkçesine aktarılmaktadır. Bahsi geçen metinler dil özellikleri bakımından incelenmenin yanı sıra, yine Türkiye’de ilk kez Eski Türk hukuk metinleri ile biçim ve içerik özellikleri bakımından karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmalar ile yalnızca iki metin grubunun dil özelliklerinin benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmakla kalmayıp aynı zamanda Erken Orta Çağ’da Baktriya bölgesi ile Türkistan arasındaki sosyokültürel ve ekonomik ilişkilere de ışık tutulmaktadır. Eser, konusu itibarıyla özelde Türkoloji ve İranistik alanlarına, genel bakımdan ise dil bilimcilere, hukukçulara ve tarihçilere hitap etmektedir.

Eser; “Ön Söz” (s. iii-iv), “İçindekiler” (s. v-vii), “Tablolar” (s. ix), “Haritalar” (s. xi), “Simgeler ve Kısaltmalar” (s. xiii), “Giriş” (s. 1-9), “Sonuç” (s. 141-145), “Dizin-Sözlük” (s. 147-216) ve “Kaynaklar” (s. 217-220) olmak üzere tümü veya birkaçı her bilimsel eserde bulunan alışılmış kısımların haricinde “Baktriya Bölgesi ve Baktriya Tarihi” (s. 11-19), “Grek Yazılı Baktriya Kaynaklar” (s. 21-24), “Greko-Baktriya Hukuk Belgelerinin Dil Özellikleri” (s. 25-56), “Greko-Baktriya Hukuk Belgeleri” (s. 57-115), “Eski Türk Hukuk Belgeleri” (s. 117-122) ve “Greko-Baktriya ve Eski Türk Hukuk Belgelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi” (s. 123-140) isimli altı ana bölümden meydana gelmektedir.

Yazar, eserinin “Ön Söz” kısmında eserin kaleme alınmasına duyulan ihtiyacı ve eserin taşıdığı amacı belirtilerek eserin meydana gelmesinde katkısı olan kişi, kurum ve kuruluşlara teşekkür etmektedir. 1990’lı yılların sonunda Afganistan’da keşfedilen Greko-Baktriya hukuk metinlerinin 2000’li yılların başından itibaren yayımlanması ile birlikte söz konusu metinlerin Türkler hakkında yeni bilgiler barındırdığının anlaşıldığına dikkat çeken yazar, bu gelişmenin Baktriya bölgesinin ve Greko-Baktriya dilinin Türkoloji çalışmaları kapsamında incelemesine imkân tanıdığını ifade etmektedir. Eserin amacının ise Türk ve İran toplumlarının İpek Yolu güzergâhında ve Orta Asya’nın önemli merkezlerinde kurdukları ilişkileri Türkiye’de ilk kez olmak üzere Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metinleri üzerinden değerlendirmek ve bu suretle Türkistan ve Baktriya bölgelerinin tarih ve kültürlerine dair yeni bilgi ve yorumların ortaya çıkmasına katkı sağlamak olduğunu bildirmektedir.

“Giriş” kısmında eserin hazırlanmasında etkili olan sebepleri belirten

yazar, Greko-Baktriya hukuk metinleri ile Eski Türk hukuk metinleri hakkında daha önce yapılan yerli ve yabancı çalışmalardan söz edip eserin bu çalışmalardan ayrılan taraflarını ve önemini vurgulamaktadır. Bunun yanında, incelemesine dâhil ettiği metin seçkisinden bahsederek bu metinlerin seçiminde dikkat edilen ölçütleri ifade etmektedir (s. 3-8).

Eserin “Baktriya Bölgesi ve Baktriya Tarihi” başlıklı ilk bölümünde yazar, konunun coğrafi ve tarihî arka planını okuyucuya aktarabilmek maksadıyla Baktriya bölgesinin tarihini Eski Çağ’dan Orta Çağ’a kadar kısaca işlemektedir. Bölgenin tarihini kronolojik sıralamayla ele alarak Pers İmparatorluğu ile başlayıp Greko-Baktriya Krallığı, Kuşan İmparatorluğu, Kuşano-Sasaniler/Kuşanşahlar dönemi, Sasani İmparatorluğu ve Göktürk Devleti ile devam ettirmektedir. Bölüm sonunda ise İpek Yolu’nun başlıca merkezlerindeki Türk varlığına kısaca değinmektedir. Ayrıca bu bölümde yazarın, önemli bir kısmı 13-14. yüzyıllara ait olup Eski Türk hukuk metinleri olarak bilinen metinleri doğru bir biçimde “Eski Uygur yazılı metinler” olarak ifade etmesine rağmen Uygur Devleti tarihine hiç yer veremeyişinin, eserin tarihî arka planında bir eksikliğe yol açtığı söylenebilir.

Yazar, “Grek Yazılı Baktriyaca Kaynaklar” başlığı altında kaleme aldığı ikinci bölümde Orta İran dilleri arasında kabul edilip, İran dillerinin hem Doğu hem de Batı grubu özelliklerini barındırması nedeniyle kendine has özellikler taşıyan ve Eski Yunan alfabesiyle yazılmış yegâne İran dili olan Greko-Baktriya dilini inceleyerek üzerinde bu dile ait yazılar bulunduran çeşitli materyaller ve belgelerden ana hatlarıyla söz etmektedir. Söz konusu materyaller ve belgeler arasında ise mühürler, sikkeler, yazıtlar, el yazmaları ve hukuk metinleri ile çeşitli mektuplara ve Budizm’e ait üç metne yer vermektedir (s. 21-24).

Eserin üçüncü bölümünü “Greko-Baktriya Hukuk Belgelerinin Dil Özellikleri” başlığı ile isimlendiren yazar, başlıktan da anlaşıldığı üzere bu bölümde Greko-Baktriya hukuk metinlerinin bugünkü Türkçeye çevirisi sırasında tespit edilen yazım ve dil özelliklerini tablolar ve örnekler yardımıyla açıklamaktadır (s. 26-30). Greko-Baktriya yazısına dair verdiği temel bilgilerin ardından Greko-Baktriyadaki isimler, zamirler, sıfatlar, zarflar, edatlar, bağlaçlar ve fiillerin genel özelliklerine yer vererek konuyu örneklerle pekiştirmektedir. Bölümün son kısımlarında Greko-Baktriyadaki özne, nesne, yüklem gibi cümle öğelerini işledikten sonra isim cümleleri ile fiil cümlelerinden söz edip bu cümle türlerini örneklemiştir. Ayrıca bu bölüm, Greko-Baktriya dilini öğrenmek isteyen araştırmacılar için hazırlanmış bir kılavuz niteliği göstermektedir.

Sonraki bölümü oluşturan “Greko-Baktriya Hukuk Belgeleri” başlığında yazar, Greko-Baktriya hukuk metinleri arasından seçtiği arazi satış belgeleri, köle satış belgeleri, tarımsal üretim ve kira sözleşmeleri, borç

sözleşmeleri, bağış belgeleri, taahhüt sözleşmeleri ve buyruklar olmak üzere toplam on altı belgeyi günümüz Türkçesine aktarmaktadır. Ardından MS 668/669-771 yılları arasına tarihlenen söz konusu belgeler ışığında Greko-Baktriya hukuk metnlerinin fiziki özelliklerini ve yazım düzenlerini ele almaktadır. Buna göre dikey bir sayfanın ilk yarısına yazılan mahkeme kaydının, aynı sayfanın ikinci yarısına kopyalanabildiğini; metnin kapalı kopya şeklinde adlandırılan tarafının sıkı biçimde katlanırken açık kopya ismi verilen tarafının istenildiğinde kolaylıkla açılabilmesi için daha gevşek katlandığını belirtmektedir (s. 57). Açık kopyalar ile kapalı kopyaların metin ve çevirilerini ayrı ayrı ele alan yazar, böylece araştırmacılara metinler arasında karşılaştırma yapma imkânı vermektedir. Ayrıca yazar, açık ve kapalı kopyaların her birinin belge numarası, ait olduğu yıl ve muhafaza edildiği yer bilgisi, konusu, satır ve mühür sayısı ile hasar durumuna açıklık getirmektedir.

Yazar, “Eski Türk Hukuk Belgeleri” başlıklı beşinci bölümde, Eski Türk hukuk metnlerinin Doğu Türkistan’da keşfedildiği bölgelere değinmektedir. Ardından bu metnlerin tarihlendirilmesi hakkında yapılmış olan çalışmalardan söz ederek metnlerin bir kısmının 9-14. yüzyıl arasına ait olmakla birlikte çoğunluğunun 13-14. yüzyıl arasında yazıldığını dile getirmektedir. Önceki çalışmalara dayanarak, şahıslar arasında ya da çeşitli yöneticiler ile şahıslar arasında düzenlendiği anlaşılan metnlerin bugüne kadar farklı biçimlerde sınıflandırıldığına vurgu yapan yazar; metnlerin satış, değiştirme, mübadele, kiralama, ödünç alma, evlat edinme, rehin verme, azat etme, vasiyet verme ve diğer konular gibi konu başlıklarına ayrılabilirdiğini ifade etmektedir. Sonrasında ise sözü edilen metnlerin yazım düzenini Eski Uygur yazılı bir metin üzerinden incelemektedir. Böylece metnlerin yazım düzenindeki tarih, belgede adı geçen şahıslar, anlaşmanın sebepleri, anlaşmanın konusu, mahiyeti ve karşılığında verilen bedel, bedelin ödeme yöntemi ve şartları, olası aksi bir durumda borçlunun yerine geçecek kişinin tespiti, anlaşma şartlarının korunması ve anlaşmaya itiraz edecek kişilerin isimleri, anlaşmayı bozmak isteyenlere karşı alınan tedbirler, anlaşma yapan taraflar ve şahitlerin adları, anlaşma metnini yazan şahsın ismi, anlaşma yapan tarafların imza ve mühürleri gibi unsurları örneklendirmektedir (s. 120-121).

Eserin son ana bölümünü oluşturan altıncı bölümü “Greko-Baktriya ve Eski Türk Hukuk Belgelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi” başlığıyla ele alan yazar, ilgili bölümde Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metnlerinin yazım düzeninde takip edilen yöntemlerin benzer ve farklı yönlerini tespit etmeyi hedefleyerek benzer konularda yazılmış Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metnlerini karşılaştırmaktadır. Söz konusu iki metin grubunun benzer ve farklı niteliklerini saptayabilmek için önce her iki metin grubunu birbirinden bağımsız şekilde inceleyip incelediği her metni

kendi içerisinde çeşitli bölümlere ayırmaktadır. Sonrasında bu bölümlere ait metin parçalarını karşılaştırmalı olarak tablolar hâlinde sıralamaktadır (s. 124-126). Söz konusu bölümün son kısımlarında ise tablolarda verdiği karşılaştırmaları sözü edilen metinlerin giriş, sözleşmenin konusu, arazinin sınırları, ödeme, hakların beyanı, ihlaller, teminat, ceza ve kapanış kısımlarını esas almak suretiyle her iki metin grubundan örnek cümle ya da paragraflar ile ayrıntılı şekilde açıklamaktadır.

Altıncı bölümde ulaşılan bulguları ele alan “Sonuç” bölümünde yazar, eserin en mühim tarafını meydana getiren tespitlere yer vermektedir. Bu tespitlerden en dikkat çekici olanlar aşağıda maddeler hâlinde sıralanmıştır (s. 141-143):

1. Hem Greko-Baktriya hem de Eski Türk hukuk metinleri grubunda yer alan köle satış belgeleri, arazi satış belgeleri, borç belgeleri, bağış belgeleri ve buyruk belgeleri; biçim özellikleri yönünden büyük ölçüde birbirine benzemektedir.

2. Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metinleri arasında bulunan tarımsal üretim konulu belgeler ve kira sözleşmeleri, yazım düzenleri açısından birbirinden önemli oranda farklıdır.

3. Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metinleri arasında diğer konulardaki belgelere kıyasla en ayrıntılı bilgiler, satış belgelerinde görülmektedir.

4. Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metinleri grubundaki borç belgelerinde benzer bir yazım düzeni bulunmakla birlikte bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Örneğin Greko-Baktriya borç belgelerinde ceza ve kapanış kısımları, Eski Türk borç belgelerine oranla daha geniş yer tutmaktadır.

5. Greko-Baktriya bağış belgelerinde ceza kısmı olmasına karşın Eski Türk bağış belgelerinde ceza kısmına rastlanmamaktadır.

Yukarıdaki sonuçların yanında, yazarın Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metinlerini dil ve düzenleniş özellikleri bakımından karşılaştırmasıyla ulaştığı sonuçların bir kısmı ise Türk dili, Türk kültürü ve Türk tarihi konusunda önem arz etmektedir. Bu kapsamda yazar, incelediği Greko-Baktriya hukuk metinlerinde yer alan Türkçe adlar ile ünvanların, Türklerin Greko-Baktriya mahkemelerinde önemli mevkiilerde bulunduklarına ve yönetici kimliklerini koruduklarına işaret ettiğini dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Greko-Baktriyaca toprak ve tarım konulu belgelerde geçen Türkçe isim ve ünvanların, Türklerin bölgedeki yerleşik yaşamına ışık tuttuğunu ifade etmektedir. Dahası, Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metinlerinin benzer tarafları dikkate alındığında Baktriya bölgesindeki İran kökenli nüfus ile Türklerin yakın ilişkiler kurduklarını belirtmektedir (s. 144-145). Öte yandan söz konusu tespitler değerlendirildiğinde yazarın eseri kaleme alma amacına büyük oranda ulaştığı görülmektedir.

“Sonuç” bölümünün son satırlarında ise yazar, sözü Greko-Baktriya ve Eski Türk hukuk metinleri konusunda ileride yapılabilecek çalışmalara ve bu çalışmalardan ulaşılabilecek neticelere getirmektedir. Bu kapsamda her iki metin grubunun hukuki özellikleri yönünden karşılaştırılmasıyla iki toplumun hukuk geleneğine ilişkin yeni bilgilere erişilebileceğini, hatta metinlerin ait olduğu bölgedeki diğer toplumlara ait hukuk metinlerini de içeren bir külliyat oluşturulması yoluyla İpek Yolu hukuk geleneği hakkında yeni tespitler yapılabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca söz konusu karşılaştırmalı çalışmaların, uzun yıllardır üzerinde çalışılan Türk kültürüne ait birçok metnin yeniden değerlendirilebilmesine ve bu suretle daha önce fark edilmemiş bilgiler elde edilebilmesine imkân sağlayabileceğini belirtmektedir.

Eserin “Kaynaklar” bölümünden hemen önce gelen “Dizin-Sözlük” bölümünde yazar, eserde incelediği Greko-Baktriya hukuk metinlerinde geçen sözcüklerin metinlerdeki yerlerini ve dil bilgisel özelliklerini Türkçe anlamlarıyla birlikte tablo hâlinde sunmaktadır. “Dizin-Sözlük” bölümünü hazırlarken Batılı İranistler tarafından geliştirilen ve benimsenen geleneği takip eden yazar, çekimli her bir sözcüğün gramer özelliklerini parantez içerisinde göstermekte ve böylelikle bu bölümün sözlük işlevi görmesinin yanı sıra bir dil bilgisi kaynağı olarak hizmet etmesine olanak tanımaktadır.

Yazar, “Kaynaklar” bölümünde dünyada az sayıda araştırmacısı olan bu alanda faydalandığı, önemli bir kısmını yabancı dillerdeki eserlerin oluşturduğu seksene yakın kaynağın künye bilgilerini vermektedir. Bu kaynaklar arasında çoğunluğu ise İran dilleri üzerine önemli çalışmaları olan Nicholas Sims-Williams’ın eserleri meydana getirmektedir. Bu değerlendirmede incelenen *Greko-Baktriya ve Eski Türk Hukuk Belgeleri* adlı eser ise Türkiye’de bu alandaki ilk çalışma olması sebebiyle önem arz etmekte ve yeni çalışmalar için araştırmacılara yol göstermektedir.

